

Степанова Т. В.,
викладач Одеського національного
університету імені І. І. Мечникова

Місце судових доказів у процесі розгляду господарських спорів

Поняття доказу належить до числа основних, вихідних в теорії доказів і доказувальному праві. Зміст, який ми вкладаємо в поняття доказу, істотно впливає на встановлення прав і обов'язків учасників судочинства та реалізацію основних принципів процесу. Щоб вирішити справу, необхідно пересвідчитися, що відповідач не виконав або неналежно виконав зобов'язання. При цьому суддя пізнає подію, що здійснилася в минулому. Тому знання про подію в основному може бути набуто за допомогою інформації, яку несуть про неї докази. Тобто, докази стають проміжною ланкою між свідомістю судді та пізнаванням порушенням.

Отже, правильне визначення поняття доказу є необхідною умовою досягнення істини, забезпечення законності і обґрунтованості рішень господарського суду.

У роботах з теорії доказів існує декілька різноманітних концепцій щодо цього питання.

Одна з них ототожнює докази з фактами об'єктивної реальності (подіями, явищами, діями минулого, з яких складалося досліджуване діяння). Прихильники зазначеної концепції (Б.С. Белкін, І.Д. Перлов, П.А. Лупінська) під доказами розуміють лише факти. Зокрема, П.А. Лупінська у статті «Про поняття судових доказів» писала: «Факти, з яких виводиться існування факту, що доводиться, носять назву доказувальних фактів або доказів... Доказами є факти, обставини»¹.

Таким чином, доказами визнавалися не відомості про факти (фактичні дані), а самі факти реальної дійсності. Внаслідок цього основні питання процесу судового доведення, що складають його специфіку (що саме служить доказом існування факту, яким чином збирати, перевіряти і оцінювати докази, як досягти достовірного знання) залишалися за межами теорії доказів. Тому не можна визнати зазначену позицію вірною.

Деякі автори розглядають судові докази тільки як відомі факти, за допомогою яких можливе встановлення невідомих фактів². При цьому джерела фактичних даних не включаються в поняття доказу³. Ця точка зору базується на відриві фактичних даних від їх джерел і виключення останніх з поняття доказу, причому відомостями про факти (фактичними даними) стають самі факти об'єктивної дійсності. Таким чином, зазначена концепція зводить судове доведення до логічних операцій з «готовими» фактами, а питання про допустимість «доказів-фактів» взагалі позбавляється смислу, тому це твердження дає можливість повного виключення всіх операцій із джерелами з процесу доведення.

Однак у процесі заслуховування пояснень сторін, проведення експертиз та інших дій суд набуває відомості про обставини події. Заздегідь визначити достовірність отриманих доказів суд не може, бо тільки після перевірки та оцінки доказів можна переконатися в тому, які з них відповідають дійсності. Тому очевидно, що ця точка зору також не дозволяє розкрити особливості процесу доведення і кожного виду доказів.

Ототожнення доказів з об'єктивними фактами, в тому числі і з обставинами правопорушення, приводить і до іншого протиріччя. Остаточна думка про подію правопорушення та інші його обставини міститься в рішенні суду. Отже, виходить, якщо прийняти цю точку зо-

¹ Лупінская П.А. О понятии судебных доказательств // Ученые записки ВЮЗИ. Вып. VI. — М., 1958. — С. 98-115.

² Курьлев С.В. Основы теории доказывания в советском правосудии. — Минск, 1969.

³ Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств. — М., 1966. — С. 10-12.

ру, то до винесення рішення у справі взагалі немає ніяких доказів (фактів), якщо вони ще не встановлені остаточно.

Фактичні дані — це отримані із законних джерел відомості про факти, що підлягають встановленню у справі, але не самі факти, обставини. Ототожнення термінів «факт», «фактичні дані» суперечить смислому значенню цих слів, прийнятому в літературній мові: «Факт — дійсна подія, явище»; «Дані — відомості, необхідні для якого-небудь висновку; підстави для чого-небудь»; «Фактичний — відображає дійсний стан чого-небудь, відповідний фактам»¹.

Багатозначне вживання терміна «факт» і змішування його різних значень з термінами «доказ», «фактичні дані» нерідко спричиняють неточне тлумачення поняття доказу. Зокрема, саме таке ототожнення термінів призвело до появи концепції подвійного характеру поняття доказу: як факту об'єктивної реальності та як джерела відомостей про цей факт (М.К. Треушніков, М.С. Строгович, Р.Д. Рахунов). На думку деяких фахівців, джерела відомостей повинні мати обов'язково процесуальну форму. Так, М.К. Треушніков визначає судові докази як поняття, що містять у собі два тісно взаємопов'язаних елементи: фактичні дані як зміст доказів та засоби доказування як процесуальна форма². Український законодавець також виходив з розуміння доказу як фактичних даних, що містяться у встановленому законом джерелі.

Таке уявлення про доказ знаходить підтвердження в теорії інформації. Звернення до цієї теорії для пояснення суті поняття доказу правомірне, оскільки «до інформації належать усі відомості, отримані людиною із зовнішнього світу за допомогою органів зору, слуху, дотику»³. В основі теорії інформації (як і в основі теорії доказів) лежить теорія відображення, яка виходить з характерної для матерії властивості відображення.

Базисне значення в теорії інформації має поняття сигналу, під яким розуміється той або інший фізичний процес, що несе інформацію про подію, явище, об'єкт, тобто модель події, явища, об'єкта⁴. Сигнал є результатом взаємодії не менше двох структур, наприклад, середовища і людини. Зміст сигналу утворює інформацію про подію, об'єкт. Формою сигналу служить спосіб, вид існування інформації (зміна предмета, магнітний запис тощо).

Ця концепція може бути вжита також і до господарського судочинства. Докази, що використовуються в судовому доказуванні в процесі розгляду справ у порядку господарського судочинства, також мають зміст (відомості, інформацію про відомості) та процесуальну форму, що регламентується законом (засоби доказування, передбачені в ст. 32 ГК України).

Від інших сигналів доказ відрізняється своїм специфічним змістом, що визначається предметом доведення у справі, а також правовими вимогами, що пред'являються до носія інформації, а також порядку виявлення, зберігання і передачі відомостей, тобто тим, що утворює процесуальну форму фактичних даних і робить їх доказами. У цьому значенні доказ у господарському судочинстві є специфічним різновидом сигналу.

Оскільки правопорушення здійснюється в певних умовах місця і часу, його не тільки супроводять навколишні його предмети і явища, вони передують і йдуть за ним. Правопорушення знаходиться в різноманітних зв'язках із цими групами фактів, явищ, предметів. У ході здійснення правопорушення (іноді до і після нього) відбувається і процес формування доказувальної інформації.

Факти, що створюють подію правопорушення, відображаються в свідомості майбутніх

¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка. — М., 1952. — С. 128, 784.

² Арбитражный процесс: Учебник для вузов / под ред. проф. М.К. Треушникова. — М.: Издательство «Спарк», Юридическое бюро «Городец». 1997. — С. 92.

³ Блох И.П. Основные понятия теории информации. — П., 1959. — С. 4.

⁴ Полетаев И.А. Сигнал. — М., 1958. — С. 25 - 44.

сторін у справі, у вигляді змін матеріальних об'єктів тощо. У відповідному процесуальному порядку ці фактичні дані доводяться до суддів, які таким чином відновлюють картину доведеного правопорушення або встановлюють його відсутність.

Тобто, доказами в процесі не можна називати факти, що входять у предмет доведення. У мисленні людини існують, взаємодіють, рухаються не речі, не предмети, а їх зображення, поняття, відомості про них. При безпосередньому сприйнятті фактів суддями схема формування доказу має такий вигляд: подія правопорушення — факт, що є його складовою частиною, який продовжує існувати до моменту судового розгляду, — сприйняття його суддями. Факти, відомості про які викладаються в інших документах, також відбиваються у свідомості авторів документів (посадових осіб, громадян).

Усе сказане дозволяє зробити висновок: доказ завжди має об'єктивний зміст (відображений факт об'єктивної реальності) і суб'єктивну форму (відображення в свідомості конкретного суб'єкта) — елементи, характерні для будь-якого процесу пізнання, в тому числі і для процесу пізнання, який виникає при формуванні доказу.

Виходячи із зазначеного, вважаємо, що саме концепція подвійного доказу є правильною. Джерело і фактичні дані, взяті у відриві один від одного, не утворюють доказу. Наприклад, пояснення сторони (джерело), яке не містить відомостей про конкретні факти щодо справи, не є засобом пізнання того, що сталося насправді, а тому і не може розглядатися як доказ. Не може бути доказом предмет, який не має певних ознак, що цікавлять суд у даній справі, хоч при виявленні і вилученні предмета передбачалося, що ці ознаки є. З іншого боку, не можуть розглядатися як докази в господарському процесі і фактичні дані, взяті у відриві від законного джерела. Таким чином, самостійними доказами є і «джерело», і «доказувальний факт», тому кожен з двох доказів повинен бути і відносним, і допустимим. Однак при найближчому розгляді виявляється, що взяті окремо «джерело» і «доказувальний факт» такої сукупності властивостей не мають. Джерело може бути допустимим (внаслідок законної форми), але не відносним (відсутність змісту), а факт відносним (наявність змісту), але не допустимим (відсутність законної форми). Звідси і характеристика доказу «як джерела відомостей про факт» тільки з боку однієї його властивості — допустимості, а доказу «як факту» — з боку відносності.

Єдність фактичних даних та їх джерела характеризує будь-який доказ, тому слід погодитися з О.В. Муравіним щодо того, що будь-який доказ перестає бути таким, якщо позбавити його змісту (фактичних даних, що в ньому є), власне, і фактичні дані, знання перестають бути такими даними без їх матеріального носія¹.

Джерелом фактичних даних є і об'єкти, які не можуть бути самі збережені і служити засобом збереження інформації про правопорушення (наприклад, швидкопсувні речовини). Хоча вилучити і зберегти подібні об'єкти неможливо, вихідна від них інформація може бути процесуально закріплена, перенесена на інші матеріальні носії (фотознімки, акти, схеми, протоколи) і використана в доведенні. Процесуальними носіями фактичних даних є об'єкти, які можуть служити засобом фіксації, збереження, перенесення доказувальної інформації в просторі і часі, а тому служити джерелом інформації у справі для суб'єктів процесу і його учасників на будь-яких стадіях процесу. Це придатні для таких цілей матеріальні об'єкти: акти, документи, висновки експертів, кіно-, відеозапис та інші фактичні результати технічного документування.

Насправді поняття доказу і достовірного знання про факти мають різні значення і використовуються судом не одночасно, а на різних етапах досягнення істини. В господарському процесі знання про факти спочатку треба отримати (зібрати фактичні дані), перевірити і лише після цього використати як аргумент при побудові логічного висновку.

¹ Муравин А.Б. Уголовный процесс. Вопросы Общей части. Учеб. пособие. — Одесса: АО БАХВА, 1997. — С. 102.

Процесуальна форма доказу має істотне значення, оскільки доброякісність доказу залежить не тільки від об'єктивних властивостей досліджуваної події, але і від якості відображених джерел та від інших об'єктивних і суб'єктивних факторів, що впливають на формування і відтворення доказу.

Вимоги, які пред'являються до форми доказів, є важливими гарантіями достовірного встановлення обставин, що підлягають доведенню, обґрунтування прийнятих рішень, органічного поєднання вимоги вирішення спору і охорони прав учасників процесу.

Неприпустиме посилання в рішенні на ті дані, які не були досліджені судом відповідно до норм Господарського процесуального кодексу. В ГПК України при розкритті поняття доказу акцент зроблено на будь-які фактичні дані, на підставі яких суд у встановленому законом порядку визначає наявність або відсутність обставин. В АПК РФ 1995 р., наприклад, докази — це відомості (інформація про факти), отримані у встановленому законодавством порядку. Тобто, кодекс РФ не припускає використання обставин, отриманих з порушенням закону.

Вважаю, формулювання АПК РФ є більш точним, тому що суд при розгляді справи оперує, як правило, не самими фактичними даними, а відомостями про них. Необхідно також погодитися з В. Каменковим стосовно того, що було б більш правильним передбачити, що інформація про факти повинна і отримуватися, й використовуватися господарським судом у встановленому законом порядку.

Отже, поняття судових доказів як відомостей про факти (інформації про факти), отримані з використанням передбачених законом засобів доведення (процесуальної форми), широко поширене серед вчених-процесуалістів, працюючих у сфері теорії доказів. Обґрунтовуючи цю думку можна віднайти досить багато аргументів у роботах різних авторів. Однак в процесуальній літературі висловлювалися й інші думки щодо поняття судових доказів.

Наведені положення відносно поняття судових доказів були вироблені процесуальною теорією для цивільного і кримінального судочинства. Однак докази, що використовуються в судовому доведенні при розгляді справ у порядку господарського судочинства, також мають і зміст (відомості, інформацію про факти), і процесуальну форму (засоби, що перелічені в ст. 32 ГПК України).
